

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Bóna László:

„A nemzetiségi viszonyok változásai a magyar-szlovák kontaktzóna kiválasztott városaiban a dualizmus idején. (Gazdasági, politikai, demográfiai, társadalomtörténeti elemzés)”

Témavezető:

Dr. habil. Pap József főiskolai tanár

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2017

1. A kutatás előzményei

A közép-európai modern polgári nemzetek kialakulásának folyamata – a régió soknemzetiségű birodalmainak keretei közt – rendkívül bonyolult, összetett folyamat volt. A szlovák és magyar polgári nemzeti társadalom létrejöttének döntő szakasza, egymástól eltérő politikai, intézményi, gazdasági adottságaik ellenére jórészt azonos korszakban, azonos birodalmi és „nemzetállami” keretek között zajlott a 18. század végétől 1918-ig.

Munkámban a két társadalom egymás közötti viszonyát az Észak-magyarországi szlovák etnikai régió városainak környezetében vizsgálom, és főképp kölcsönös asszimilációjukkal foglalkoztam. Két másik közösséget, a német és a zsidó közösség fejlődését is megvizsgáltam. A multietnikus államokat, és a multietnikus városok 19. századi fejlődését hatalmas nemzetközi irodalom vizsgálta. Számos elemzési fogalom, elmélet és koncepció fogalmazódott meg az interetnikus viszonyok, a városi többnyelvű közösségek és a városi olvasztótégelyek asszimilációs szerepéről. Mindezek mögött a nemzet, nacionalizmus, etnikum és etnicitás, identitás elméleteinek könyvtári irodalma jelenti az egyik réteget. Számomra Benedict Andersen és Miroslav Hroch, Rogers Brubaker nacionalizmust vizsgáló kötetei, tanulmányai, illetve

az akkulturációs folyamatra vonatkozóan Gyáni Gábor stb. elemzései bizonyultak fontosnak.

A munkám alapján véve kvantitatív adatokból kiinduló, ám kvalitatív városelemzés. E két teljesen eltérő, egyes vélemények szerint összeegyeztethetetlen módszertan összehangolása, számos kihívással járt. Továbbá szükség volt a nemzet és a nemzetiség gyakran használt fogalmának problematikájának áttekintésére, hiszen jelentésük korántsem egyértelmű. Csakúgy, mint az etnicitás, és főképp az identitás elméletek, megközelítések a 19. századvégi dualista Magyarországon való applikálása, alkalmazása.

Kutatásom kezdetén az is motivált, hogy mennyiben valósul meg az Észak-magyarországi városokban a Miroslav Hroch által leírt tézis, miszerint az eredendően multietnikus kistérségekben, városokban jól kivehető, komoly történeti előzményei vannak az etnikai történelemnek.¹ Ennek függvényében határoztam meg az esettanulmányok kutatási időszakját.

Kiindulópontom volt továbbá az utódállamok történészei által kétségekkel tekintett, 1910. évi magyar népszámlálás adatainak megvizsgálása, összehasonlítása a korábbiakkal, és az ez alapján levont következtetések magyarázata. Egyes extrém vélemények szerint az 1910-es census nem volt más, mint a

---

¹ Miroslav Hroch cseh történész hármass periodizációja ekkor lépett a „tömegmozgalmak” fázisba. Hroch azóta finomította periodizációját, egy 6 lépcsős modellre. Lásd: Miroslav Hroch. 2009. 120-121. (nemzeti agitáció-tömeg mozgalom-politikai program-államiság megszerzése- demokratizálás-ipari forradalom).

magyar elit „bűnös törekvése” a bűvös többségi arány elérésének kísérlete. A magyarosítás (magyarosodás) látványos, egyirányú és általános folyamatként tekintett, mely minden régióra, különösképpen pedig a városokra, egyirányúan hatott.

2. Célkitűzések, Vizsgálati módszerek, források

Fő célom az 1880-as és az 1910-es népszámlálás közötti „anyanyelvi” változások rendszerszerű követése az Észak-magyarországi régió városaiban. Az adatbázis megszerkesztése, és adattal való feltöltése után az asszimilációs minták kimutatása volt az első lépés. Ezt először megyei, majd városi szinten szerettem volna elvégezni. Mivel a kutatás elején még nem volt ismert, hány releváns csoport fog majd kialakulni, ezért úgy terveztem, legalább a három legnagyobb elemszámú csoportból származó esettanulmányt fogom elvégezni.

Az elemzés elején úgy véltem, hogy elsősorban a városok voltak az „asszimilációért felelősek” a vizsgált régióban. További hipotézisem az volt, hogy a kialakított csoportok esetén létrejövő csoportosulásokban szereplő települések nemzetiségi képe, illetve 19. századi viszonyai azonosíthatóak egymással. Ezzel párhuzamosan pedig az eltérő minták kellőképpen eltérnek majd egymástól, így reméltem, hogy vizsgálatom makro szempontból is relevánsnak lesz minősíthető.

A munka tehát egy népszámlálási és egyéb adatokat tartalmazó Microsoft Access adatbázis alapján épül fel. Az adatbázisom és az SPSS statisztikai adatelemzési program

segítségével racionalizáltan, előre definiált kritériumok alapján választottam ki azokat a városokat, amelyek a statisztikai adatrögzítések értelmében megfeleltek egy adott nemzetiségi változást jelentő csoportnak.

Az adatbázis az 1880. és az 1910. évi népszámlálás adatait tartalmazza a mai Szlovákia területére eső vármegyék településeire. Ez mintegy 3300 települést jelent. Az elemzéshez szükség volt a helynevekről szóló törvény (1898: IV. tc.) miatt történt névváltozás beazonosítására.² Ezután történt meg a városi jogállású települések kiszűrése. A terület kijelölésekor a dualizmus kori statisztikai kerületeket vettem figyelembe, azon belül is a Duna bal partján és a Tisza jobb partján elterülő vármegyékre. Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc és Zólyom illetve Abaúj- Torna, Bereg, Gömör és Kis-Hont, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén terjedt ki vizsgálatom. Nem tartottam célszerűnek megbontani a vármegyék közigazgatási határait, és például a mai szlovák-magyar határra szűkíteni a kutatást. A térség teljes egészében fedi a Katus László által definiált „felső-magyarországi szlovák régiót” illetve Grünwald Béla Felvidék- „asszimilációs terét”. Az egyéb szlovákok által is lakott városokat, a kompakt szlovák

---

² Az azonosításhoz főképp a következő helységnévtárakat használtam fel: Lelkes György 2011: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Argumentum Kiadó valamint a KSH könyvtár 2011.

Majtán, Milan 1972: *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Vydavateľstvo Akadémie Vied, Bratislava, és az Arcanum 1913-as helységnévtára.

lakosságtól való távolságuk miatt nem vizsgáltam.³ A kompakt kép érdekében azonban az összes várost az adatbázisomban hagytam.⁴ A városok jogállása az 1880. évi népszámlálás adatai alapján határoztam meg. A városi lét kérdéskörének meghatározásakor afféle ellenőrzésként, lefutattam a vizsgálatot a térségben található és a Beluszky-féle városhierarchiában szereplő, valóban város jellegű települések esetében is. Természetesen ügyeltem arra, hogy esettanulmányok csupán olyan települést válasszak, amely a Beluszky-féle városhierarchiában is szerepel, elkerülve a marginális jellegű városokat. A nyelvi-nemzetiségi változásokat tehát első körben háromtól egészen hét nagyobb csoportra osztottam az SPSS statisztikai adatelemző program segítségével.⁵ A vizsgált városok elemszámának és adatjellegéhez végül is az öt csoportos felosztás bizonyult a legalkalmasabbnak. Az így keletkezett három legnagyobb elemszámú csoportból, melyekbe a hasonló asszimilációs tendenciát mutató városok kerültek, egyet – egyet esettanulmány keretében vizsgáltam meg (Besztercebánya, Késmárk, Losonc).

---

³ A délvidéki szlovákok kései telepítési jellegű városai szintén ezt a döntést támogatták. A vizsgált régió, az 1861-es szlovák memorandumban szereplő vármegyék mindegyikét tartalmazza.

⁴ Ezt a tényt a rendkívül sok érv és ellenérvet megfontolva úgy döntöttem, hogy a – specifikumokat elkerülve és a későbbi összehasonlítás érdekében – mindegyik város benne marad a csoportos összehasonlításban.

⁵ Ezen belül a K-Cluster analízist használtam. Lásd: Sajtos – Mitel 2007: SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó. Néhány extrém értékű aránymódosulást mutató város is szerepelt a statisztikában.

Természetesen esettanulmányként való felhasználásuk kizárásra került.

Majd egy év után kezdődhetett meg a történelmi munka. Elsőként áttekintettem a kiválasztott városok társadalmi-gazdasági fejlődését vizsgáló szlovák és magyar szakirodalmat. Besztercebánya esetében – amelynek nemzetiségi történetét a kora újkortól végigkövettem – főleg szakirodalmi elemzésekre, összevetésekre és kisebb részben levéltári források vizsgálatára támaszkodtam. Az eredmények a második fejezetben kaptak helyet. A 19. századi kutatás tényleges kiindulópontját azonban a korabeli város társadalmi, etnikai, gazdasági és oktatási szerkezetének feltérképezése jelentette. Átvizsgáltam a várossal kapcsolatos okiratokat, iskolai felügyelői jelentéseket, minisztériumi fel- és leiratokat, polgármesteri és megyei levelezéseket, orvosi jelentéseket, rendőrségi jelentéseket, városi szabályrendeleteket, házassági szerződéseket, szabálysértési eljárásokat, felvételi kérvényeket, egyesületek szabályzatait és tevékenységeit, valamint a helyi Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FMKE) egyesület tevékenységét. A sajtó elemzésére is sor került, amit nehezített a helyi sajtó rendkívüli sokszínűsége. Az egymást gyakran váltó, rövid életű lapok közül ki kellett választani azt, amely a legtovább fennmaradt az adott lokális közegében.

Az asszimilációs folyamat egyéni érvényesülésének és értelmezésének bemutatására igyekeztem egy konkrét értelmiségi életpályát is megvizsgálni. Azt feltételeztem, hogy az adott személy a családi környezet esetleges identitásváltásán

keresztül az egész folyamat és annak kulcsmomentumai is jobban megragadhatóak, illetve hogy a csoportok közötti különbség valamilyen mértékben ezen a szinten is elemezhető lesz. Ez a többlépcsős, sok helyen jórészt befejezetlenül maradt értelmiségi magyarosodás mintát mutatott a helyi közösségek feltörekvő polgári rétegei számára. Többek között ez tette lehetővé, hogy a korábban évszázadokon át nem magyar többségű városokban a 20. század elején a magyarság számára kedvezőbb népszámlálási adatok születtek.

A három esettanulmány, város bemutatásának bevezetőjében kitérek a statisztikai adatok ismertetésére. Előtte pár mondattal a város korábbi történetét ismertetem. A városok etnikai jellegű forrásait szintén bemutatom. Ezt követik a város gazdaságát, iskoláit és a tér nemzetiesítését ismertető alfejezetek. Az eltérő viszonyok miatt az elemzésekben egyedi alfejezetek is helyet kaptak, ilyen például az egyedül Késmárkban tapasztalt vallási ellentéteket bemutató rész. Másutt, ahol a vallási különbségek kevésbé, vagy alig jelentek meg a forrásokban, egy másik alfejezetben lett a kérdés egy-két bekezdés erejéig kifejtve. Az is előfordult, hogy egy bizonyos forrásanyag, mely két városi kutatás során elérhető volt, a harmadiknál sajnos nem készült el, vagy nem volt megtalálható.

3. Új tudományos eredmények

A vizsgált régióban tehát összesen 249 városi jogállású település volt. Az 1880-as és az 1910. évi nemzetiségi adatok közötti arányeltolódást vizsgáltam.

	Klaszter				
	1	2	3	4	5
Szlovák	-37.23	-.88	12.55	7.60	-12.41
Magyar	44.53	5.50	7.91	27.01	21.21
Német	-3.37	-1.58	-18.10	-33.18	-6.70
Darab	17	157	22	8	43

1. Táblázat: Final Cluster Centers Összes Város

Az 1. csoport tagjai olyan városok, melyben nagyon jelentősen csökkent a szlovákság aránya (-37,23%), a magyarok aránya exponenciálisan nőtt (+ 44,53%) a németek aránya stagnálást, illetve csökkenést mutatott. A 17 elemszámú a csoport legismertebb tagjai Bárfa, Vágselye, Zólyom, Nagymihály, Kassa. Rövid elnevezésnek a „rendkívül gyorsan magyarosodó” csoportot választottam.

2. Csoport olyan városok kerültek, melyekben kisebb – nagyobb stagnálás tapasztalható (+/- 6% alatti változás). Ebbe 157 db település került, pl. Rimaszombat, Somorja, Malacka, Rózsahegy és az egyik esettanulmányom Losonc. A „stagnáló vagy állandó etnikai viszonyú” csoport elnevezést kapta.

3. csoportba olyan városok kerültek, melyben növekedett a szlovákok (+12,55%), és a magyarok egyaránt növekedett (+7,91%), a németeké pedig jelentősen csökkent (-18,10%). Itt 22 települést találunk. Pl.: Gölnicbánya, Vágújhely és az esettanulmányom Késmárk. A csoport elnevezése a szlovák és a magyar etnikum térnyerése folytán, főképp „inkább szlovákosodó” csoport lett.

4. csoportban kisebb mértékben növekedett ugyan a szlovákok aránya (+7,60%) de a magyaroké is jelentősen nőtt (+27,01%), ezzel párhuzamosan a németeké óriásit csökkent (-33,18%). Ide 8 település került, Például: Szepesszombat, Dobsina, Liptószentmiklós, Pozsony stb. Ez a „inkább magyarosodó” csoport.

5. csoport esetében csökkent a szlovákság (-12,41%), és a németek aránya (-6,70%) a magyaroké viszont nőtt (+21,21%). Itt 43 település csoportosul: Selmecebánya, Zsolna, Trencsén és esettanulmányom Besztercebánya. Ez az úgynevezett „a magyarosodó” csoport.

További szempont volt a dualizmuskori városok levéltári anyagának elérhetősége, másrészt semmiképp sem volt szándékomban olyan várost választani, mely viszonylag jól fel dolgozva a magyar szakirodalomban (pl. Kassa, Pozsony). Ennek köszönhetően Késmárk és Besztercebánya 19. századi végi nemzetiségtörténetét sikerült eddig jórészt nem publikált adatok segítségével feltárnom. Losonc városának

nemzetiségtörténetével már foglalkoztak ugyan, ennek ellenére itt is sikerült új adatokkal gazdagítanom a történetírást.

Ami a vizsgált régióban lévő városok többségi-kisebbségi viszonyát illeti, nagy eltéréseket tapasztaltam, melyek korrelálnak az 1880. évi adatok és az 1910. évi adatokkal, pontosabban az arányeltolódások és a csoporton belüli elhelyezkedésükkel. Ez azt jelenti, hogy mindhárom városban más-más viszonyokat sikerült feltárnom.

A besztercebányai, a losonci és a késmárki mélyfúrás lehetővé tette a három eltérő város és közvetlen környezetének lokális nemzetépítési törekvéseinek összehasonlítását. Ezen törekvések által mérhetőek, és vizsgálhatóak hogy integrálódnak a közösségek a nagy nemzeti történetírás narratívájába. Peter Burke szerint „történeti élményekhez sokan amatőr történészek (férfiakon és nőkön egyaránt), regényeken, színdarabokon, színházi előadásokon, enciklopédiákon, múzeumokon és emlékműveken keresztül jutottak. Ez a megállapítás, különösen helytálló az úgynevezett historizmus korában.”⁶ Mindhárom városban találkozhattam hasonlókkal. Korántsem azonosak azonban a tevékenységek típusai, és azok

---

⁶ Peter Burke: Lay History. Official and Unofficial Representations, 1800–1914. In: The Oxford History of Historical Writing. Eds. Stuart Macintyre–Juan Manguerra–Pók Attila. Oxford University Press, Oxford, 2011. 115.

kezdeti ideje. Nem azonosak az elért, tehát a mérhető eredmények sem.

A három vizsgált városban eltérő a sajtó retorikája, az utca hangja és a diákság szerepe is. Amíg Késmárkon például a diákság az egyik mozgatórugója a nemzeti ünnepeknek, addig Besztercebányán és Losoncon csak részesei ezen ünnepélyeknek. Késmárkon a vallási kérdés is erőteljesebben megjelent.

A helyi „magyarosító egyletek” a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyletek eltérő hatékonysággal és célokkal működtek. A három vizsgált város közül egyértelmű a Losonci székhelyű egyletek fölénye, hiszen itt három FMKE jellegű társulat is sikeresen működött. Ezek később egyesültek, igaz a Nyitra székhelyű országos FMKE kissé tüntetőleg kivonult Losoncról. Az egyesülés után a Nógrádi Nemzeti Intézet tudta felmutatni a legnagyobb vagyont és taglétszámot, illetve legszélesebb spektrumú tevékenységet. Besztercebánya esetében is viszonylag aktív, de mindenképpen sikeres volt a helyi FMKE működése, még ha a magyarosodási folyamat véleményem szerint az egylet működésétől aligha volt befolyásolva. A szepességi FMKE mutatta ki a legcsekélyebb tevékenységet és taglétszámot, ereje gyakorlatilag kimerült önmaga megszervezésében, néhány tanító jutalmazásában és legnagyobb célja, a magyar nyelvű színegylet megalakításának segítésében.

A három város közötti asszimilációs különbségek azonban csak részben magyarázhatóak a környezettel, az adminisztráció, az iskolák és a katonaság jelenlétével. Úgy vélem, a városi társadalom összetétele, a környékbeli kisebbségi-többségi háttér, a múltbéli tapasztalatok és ezáltal kialakult alkalmazkodási stratégiák is szerepet játszottak a három város eltérő nemzeti fejlődéséhez. Ezt bizonyította a kutatásom is, mely a három városban eltérő hozzáállást talált a nemzetiségiekhez.

A vármegyék közötti eltérések is nyilvánvalóak. Megfigyelhető, hogy az észak nyugati vármegyék tradicionálisan a cseh-morva hatás, illetve a Štúristák és a szlovák „nemzetépítők” befolyása alatt álltak. Nem szabad elfeledni azonban, hogy ez a térség tradicionális bázisa a szlovákságnak, míg ettől keletebbre a németek, a gorálok, a szlovjácok és a magyarok jelenléte is markánsabb. A vármegyei különbségeket három, megyei bontású, saját szerkesztésű térképen mutatom be munkámban. Helyett kapott továbbá a városok csoporton belüli elhelyezkedésének térképe is, és az összes város hovatartozási rajzstroma is.

4. A témában megjelent publikációk jegyzéke

Tanulmányok

Az etnikai térképek szerepe a történettudományban tegnap és ma. Szlovák és Magyar területi-statisztikai önszemlélet. A 19–20. század fordulóján. In: Nemzet és kisebbség.

Társadalomtörténeti változások a XIX–XX. században - Národ a menšina. Sociálnohistorické zmeny v XIX–XX. storočí. Komárno, 2014. 39-63. ISBN 978-80-971820-9-0.

Besztercebánya etnikai változásai a 19. század közepéig. In: Konferenciák, műhelybeszélgetések , X.PHD-HALLGATÓK III. KONFERENCIÁJA 2014. május 16. 43-63. ISBN 978-615-5250-62-0.

Besztercebánya etnikai változásai a 19. és a 20. század fordulóján. Városi asszimilációs folyamatok történeti-demográfiai elemzése. In: Közösség és identitás a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VII. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2014. 34-59. ISBN: 978-615-5389-39-9.

Adalékok Besztercebánya etnikai változásaihoz. Alkalmazkodási stratégiák egy értelmiségi asszimilációs életpálya tükrében. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 17. évfolyam, 2015/2., 153-172. p. Főszerkesztő: Csanda Gábor. XVII. évfolyam. 2 szám. ISSN 1335-4361.

A háború és a hétköznapok. Az első világháború hatása a hétköznapi életre Besztercebányán. In: Tempevölgy VII. évfolyam, 2015/3., 103-115. p. Főszerkesztő: Tóbiás Krisztián. ISSN 1789-9265.

Etnické zmeny Banskej Bystrice v dualistickom období. In: Multietnikus világok Közép-Európában, 1867 – 1944 Multietnické prostredie v Strednej Európe, 1867 – 1944 szerk Hajdú Anikó, TéKa, 2016. ISBN: 978-80-972225-4-3.

Losonc etnikai változásai a 19-20. század fordulóján. Városi asszimilációs folyamatok történeti – demográfiai elemzése. In: Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében. Határhelyzetek IX. Külgazdasági és Külügyminisztérium, Budapest, 2017. 36-56. ISBN: 978-615-5389-61-0.

Konferenciák, előadások

VMTDK Bóna László, Nemzetiségi változások és a hivatalos statisztikák. 2013 november. 15-17 Újvidék.

Téka, Nemzet és Kisebbség. Társadalomtörténeti változások a XIX–XX. században - Národ a menšina. Sociálne zmeny v XIX–XX. storočí.– The role of the ethnic maps in history past and nowadays. Slovak and Hungarian territorial-statistical self reflection at the turn of the century, 19-20. c. előadás, 2014. március 12. Komárno.

Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu a v Maďarsku c. konferencián - Assimilácia Maďarov v slovenských mestách na príklade Banskej Bystrici. c. előadás, 2014. Április 25. Komárno.

EKTF III. Elsőéves PhD. hallgatók konferenciája. Besztercebánya etnikai változásai a 19. század közepéig. c. előadás, 2014. Május 16. Eger.

MÁSZ Kutatói Szakkollégium záró konferencia. Városi asszimilációs folyamatok történeti-demográfiai elemzése Besztercebánya etnikai változásai a 19. és a 20. század fordulóján. c. előadás, 2014. Május 30-31. Budapest.

TÉR, IDŐ, KÖZÖSSÉG. A felföldi és a kárpátaljai magyarság a társadalomtudományok tükrében. Figusch Vilmos asszimilációs életpályája a dualizmuskori Besztercebányán c. előadás, 2015. Január 23. Tornalja.

Balassi Intézet Phd. konferencia. Párhuzamok és véletlenek. A dualizmus kori felvidéki városok szlovák lakossága (1880-1910) 2015. Március 7. Pécs

Magyar - Szlovák Történész Vegyes Bizottság konferenciája Budapesten. Fikcia a skutočnosť, symbol a politikum - Vykonštruované prvky spoločnej slovensko-maďarskej minulosti. Regionális identitásvilágok, nemzetépítő törekvések a 19. századi Magyarországon. Bóna László: Regionális

nemzetépítő törekvések a 19. századi Késmárkon. 2015. október
12-13. Budapest

Nemzetiség és etnikai kisebbségek egy felvidéki szemével.
Doktorandusz estek. Breznay Imre Tehetségműhely. 2016.
Április 7. Eger

Losonc etnikai változásai a 19. és a 20. század fordulóján.
Városi asszimilációs folyamatok történeti-demográfiai
elemzése. Márton Áron Kutatói Szakkollégium záró
konferencia. 2016. Május 24.